

وصف قابلیت انتقالی اسناد تجاری برات و سفته

زهرا طهماسبی یساوی^{۱*}

ابوالفضل دنکوب^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۳۱

چکیده

این مقاله با عنوان وصف قابلیت انتقالی اسناد تجاری برات و سفته انجام شد. هدف آن شناخت و تبیین وصف قابلیت انتقال اسناد تجاری بوده نتایج حاصل از تحقیق عبارت است از این که: خصوصیات اسناد تجاری، مانند: برات، سفته حاصل نیازهای تجاری و بازرگانی است که متأثر از سه ضرورت اصلی یعنی سرعت، سهولت و امنیت روابط تجاری است. قانونگذار به منظور حمایت از افراد و امنیت اجتماعی و گسترش تجارت اصول حاکم بر اسناد تجاری را بیان نموده و متعاملین می‌توانند از این اسناد در معاملات استفاده کنند. مهم‌ترین اصول حاکم بر اسناد تجاری، شامل اصل عدم توجه ایرادات، اصل استقلال امضاءها، اصل استقلال تعهد، اصل اشتغال ذمه و اصل مدیونیت، اصل تجریدی اصل قابلیت انتقال سند تجاری است. بند ۸ ماده ۲ قانون تجارت معاملات برواتی را اعم از اینکه بین تاجر یا غیر تاجر باشد تجاری می‌داند. طبق ماده ۳۰۹ قانون تجارت نیز تمام مقررات راجع به بروات تجاری در مورد سفته نیز لازم‌الرعایه است، وصف قابلیت مبادله‌ای اسناد تجاری باعث سرعت و سهولت اعمال بازرگانی می‌گردد؛ به طوری که با هر بار ظهورنویسی و انتقال، موجب افزایش اعتبار سند تجاری می‌شود.

واژگان کلیدی: اسناد تجاری، قابلیت انتقال، شرط، سفته، برات.

*۱- کارشناسی ارشد رشته حقوق، z.yasawaly@gmail.com

۲- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرگان، وکیل دادگستری، dankoub@gmail.com

مقدمه

توسعه روزافزون تجارت در سطوح مختلف، گردش اسناد تجاری را در صحنه‌های مختلف اقتصادی و تجاری گسترش داده به طوری که تعارض نیز به وجود آورده است. از ویژگی‌های اساسی این قبیل اسناد سهولت گردش تجاری و مالی است، منظور از سند تجاری در اینجا به معنای خاص شامل سفته و برات می‌باشد که در این مقاله درباره ویژگی یا اوصاف اسناد تجاری که قابل انتقال و واگذاری است، بررسی انجام می‌شود. زیرا افراد بیشتری در قبال پرداخت وجه سند مسئولیت تضامنی پیدا می‌کنند. به موجب مواد ۲۴۵، ۳۰۹ و ۳۱۲ قانون تجارت، اسناد تجاری از این قابلیت برخوردارند که به صرف امضاء در ظهر آن به دیگری منتقل گردند. در این مقاله هدف «شناخت و تبیین وصف قابلیت انتقال اسناد تجاری است» و به طور مشخص اهداف فرعی شناخت و تبیین وصف قابلیت انتقال برات و سفته در قانون مدنی و قانون تجارت است. این تحقیق از نوع تحلیلی است. محققان با استناد به قانون مدنی و قانون تجارت و آراء تفسیری حقوق دانان به بررسی موضوع اسناد تجاری و اوصاف این اسناد [برات و سفته] می‌پردازند.

علی‌رغم این که تحقیقات جدی پیرامون موضوع این تحقیق مشاهده نشد، اما تعدادی از مقالاتی که بطور مدون به این موضوع پرداخته‌اند از آن جمله بهاره فکری (۱۳۹۱)، تحقیقی با عنوان بررسی اسناد تجاری در حقوق تجارت ایران به انجام رساندند. و به این نتیجه رسیدند که به لحاظ تاریخی پیدایش اسناد تجاری به تاریخ حقوق تجارت باز می‌گردد و علت پیدایش این اسناد در سه ضرورت اصلی: سرعت، سهولت و امنیت روابط تجاری خلاصه می‌شود (فکری، ۱۳۹۱). تراشیون و طباطبایی (۱۳۹۳) در تحقیقی با عنوان «انتقال و توثیق ضمانت‌نامه‌های مستقل بانکی» به یکی از مهم‌ترین مباحثی که در خصوص تمامی ابزارهای پولی و قابلیت انتقال پرداخته‌اند. آن‌ها قابلیت انتقال ابزارهای بانکی و پولی و همچنین اسناد تجاری را بسیار مهم در تسهیل تجارت دانسته‌اند (تراشیون، طباطبایی، ۱۳۹۳). فاطمه اسدی (۱۳۸۶) تحقیقی را با عنوان «بررسی قواعد عمومی قراردادها در اسناد تجاری ...» به انجام رساند، وی به این نتیجه رسیده که هنوز اسناد تجاری به نحو اخص کلمه جای خود را به طور کامل در فرایندهای تجاری باز نکرده است. (اسدی، ۱۳۸۶) اسناد تجاری نیز ماهیتاً مشمول اصول کلی حقوقی می‌باشند و از لحاظ ماهوی تنظیم آن‌ها تابع شرایط اساسی برای صحت معامله است. وی نتیجه گیری کرده که چون اسناد تجاری وسیله سهل و مناسبی برای پرداخت و کسب اعتبار می‌باشند و نقشی نظیر پول دارند با این تفاوت که تا زمانی که پرداخت کاملاً صورت نگرفته است، موجب اسقاط تعهد بدهکار نمی‌شوند.

مفهوم شناسی سند

سند در لغت چیزی است که بدان اعتماد کنند در دانشنامه‌های ایرانی سند به معنای تکیه‌گاه، آنچه پشت بدو دهند (دهخدا، ۱۳۷۲: ذیل واژه سند)، در قوانین مالی ایران سند به صورت کلی تعریف نشده، بلکه بر حسب مورد تعریف گردیده، ماده ۱۶ قانون محاسبات عمومی اعلام می‌دارد: بودجه دولت سندی است که معاملات دخل و خرج مملکتی برای مدت معینی در آن پیش‌بینی و تثبیت می‌گردد. مدت مزبور را سند مالیه گویند و «نوشته‌ای که در اثبات اعمال حقوقی به کار می‌رود در صورتی سند است که بوسیله شخص یا اشخاصی که در ایجاد آن اثر دارند، تنظیم شود. ماده ۱۲۸۴ قانون مدنی «سند عبارتست از هر نوشته که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد.» (یگانه و منتظمی، ۱۳۷۸: ۱۹۲).

سند در ماده ۱۲۸۶ ق.م. از نظر اعتبار به دو نوع رسمی و عادی تقسیم شده است. سند رسمی نوشته‌ای است که در اداره ثبت اسناد و املاک یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مأمورین رسمی در حدود صلاحیت آنها و برطبق مقررات قانونی تنظیم شده باشد (ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی) و سند عادی طبق ماده ۱۲۸۹ قانون مدنی «غیر از اسناد مذکور در ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی سایر اسناد، عادی است.» همچنین اسناد تجاری بر اساس تعریف ماده ۱۲۸۹ قانون مدنی، برات، سفته و چک جزء اسناد عادی به شمار می‌روند. در ماده ۳۰۷ قانون تجارت نیز در باره سفته اشاره شده: «فته طلب سندی است که به موجب آن امضاکننده تعهد می‌کند مبلغی در موعد معین یا عندالمطالبه در وجه حامل یا شخص معین و یا به حواله کرد آن شخص کارسازی نماید». از آنجایی که فصولی از قانون تجارت به سفته و برات اختصاص یافته و کاربرد تجاری آن را تشریح کرده و به منزله وجه نقد بین متعاملین رد و بدل می‌شود، از مفهوم سند تجاری برای آنها استفاده شده است.

مفهوم و انواع سند تجاری

اسناد تجاری در مفهوم خاص با توجه به نیازهای خاص مبادلات بازرگانی به وجود آمده (آموزگار، ۱۳۸۰: ۶۴-۶۵)، این اسناد در جهت تسهیل گردش ثروت و سرعت بخشیدن به کارها و نیز معاف کردن تجار از انجام کارهای اداری وقت گیر مورد استفاده قرار می‌گیرند (فخاری، ۱۳۷۴: ۶). درباره انواع اسناد تجاری باید گفت که برخی از اسناد تجاری معرف تعهدات ناشی از بیع تجارتهی هستند؛ مانند: سیاهه تجارتهی و برخی به عنوان سند تعهد پرداخت بی قید و شرط وجه نقد توسط ضامن به مضمون‌له می‌باشند، مانند: ضمانت‌نامه بانکی. برخی سند مالکیت مالالتجاره بوده مانند بارنامه، راهنما، سند حمل مرکب و قبض انبار و برخی از اسناد تجاری نیز حاکی از مشارکت اشخاص در سرمایه شرکتهاي تجارتهی است، مانند: سهام و اوراق قرضه، اما سند تجاری به معنای خاص شامل برات، سفته و چک است (مسعودی، ۱۳۷۹: ۹).

مزایای اسناد تجاری

اسناد تجاری دارای مزایای منحصری می‌باشند که عبارتند از: مسئولیت تضامنی امضاء کنندگان اسناد تجاری؛ قرار تامین خواسته؛ قابلیت نقل و انتقال، وسیه اعتبار بودن، ایجاد مشاغلی نظیر صرافی و بانکداری می‌کند، به جای وجه نقد مصرف می‌شود. مسئولیت تضامنی امضا کنندگان اسناد تجاری را قانونگذار در ماده ۲۴۹ قانون تجارت مورد اشاره قرار داده است. سند تجاری دارای مزیت حقوقی قرار تامین خواسته است، یعنی صاحب سند تجاری به محض تقدیم دادخواست می‌تواند مطابق با ماده ۲۹۲ قانون تجارت تقاضای توقیف اموال بدهکار را بنماید (اسدی، ۱۳۸۶: ۶۸-۶۹). همچنین دارای قابلیت نقل و انتقال (دیون و مطالبات) است. علاوه بر این وسیله اعتبار است، چون تجار همیشه پول نقد جهت معامله در اختیار ندارند و به جای وجه نقد مصرف می‌شود، در نهایت امر به ایجاد مشاغلی نظیر صرافی و بانکداری کمک می‌کند (یگانه و منتظمی، ۱۳۷۸: ۱۹۲).

ماهیت برات و سفته

بند اول: ماهیت برات

قانون تجارت ایران برات را تعریف نکرده است ولی حقوق دانان معمولاً برات را این‌گونه تعریف می‌کنند که سندی است به موجب آن کسی به دیگری دستور می‌دهد مبلغ معینی را در وجه حامل یا شخص ثالث یا حواله کرد او به دیدار یا سررسید معین بپردازد (اسکینی، ۱۳۷۳: ۱۱). به نظر می‌رسد که سیستم حقوق تجارت ایران در مورد برات در بند ۸ ماده ۲ مقرر می‌دارد: «مقررات برواتی اعم از اینکه بین تاجر یا غیر تاجر باشد...» این جا از نظریه موضوعی تبعیت کرده و برات را عمل تجاری ذاتی دانسته است. سند تجاری برات در واقع یک قرارداد تجاری است.

بند دوم: ماهیت سفته

مطابق با ماده ۳۰۷ قانون تجارت «سفته سندی است که به موجب آن امضاکننده تعهد می‌کند مبلغی در موعد معین یا عندالمطالبه در وجه حامل یا شخص معین و یا به حواله کردن آن شخص کارسازی نماید». سفته از اعمال تجاری تبعی است و طبق ماده ۳۰۹ همان قانون تمام مقررات راجع به بروات تجاری در مورد سفته نیز لازم الرعایه است. عده‌ای معتقدند کلمه معاملات برواتی شامل سفته و برات می‌شود و سفته را حتی اگر از طرف غیر تاجر نیز صادر شده باشد، عمل تجاری ذاتی می‌دانند، عده‌ای دیگر آن را فقط مشمول معاملات برواتی می‌دانند و چون در بند ۸ ماده ۲ ذکری از سفته به عمل نیامده است.

انواع مسئولیت در اسناد تجاری (سفته و برات)

انواع مسئولیت در اسناد تجاری را می‌توان به مسئولیت‌های انفرادی، اشتراکی، قراردادی و تضامنی تقسیم کرد. مسئولیت انفرادی زمانی صدق می‌کند که فرد به تنهایی مسئول باشد. در اسناد تجاری نیز اگر سند را صادر کننده به دارنده بلافصل بدهد و براتگیر قبول ننماید، طبق طلب مدنی می‌تواند با توجه به سند تجاری به صادر کننده رجوع کند و مسئولیت وی انفرادی است.

در بحث مسئولیت و انحلال تعهد، قاعده به تساوی است. در صورتی که اسناد تجاری را دو تن امضا کرده باشند، اصل این است که هر کدام نیمی از دین را به عهده دارد، مگر اینکه خلاف آن از تراضی طرفین یا قانون استنباط شود. قاعده تساوی در هیچ متنی نه تنها در قانون مدنی، بلکه در قانون تجارت نیز نمی‌توان دید. اما ممکن است گفته شود در ماده ۱۳۵ راجع به نهر مشترک اشاراتی شده است. البته باید بپذیریم هر گاه چند نفر در حق یا تعهدی شریک باشند، اصل بر تساوی است.

مسئولیتی که متعهد در مقابل متعهدله پیدا می‌کند، مسئولیت قراردادی است. در واقع تعهدی است که نتیجه تخلف از مواد قرارداد خصوصی است. برای تحقق مسئولیت قراردادی باید بین مسئول و زیان دیده قرارداد درست و الزام آوری موجود باشد و خسارت ناشی از این تخلف مورد الزام قرار بگیرد. در بحث مسئولیت قراردادی اثبات عهدشکنی خواننده دعوی کافی است.

مسئولیت تضامنی تضامنی کاملاً استثناست، در حقوق اصل و قاعده این است که هر جا با مسئولیت برخورد کنیم، اصل بر تساوی است و مسئولیت تضامنی باید نص خاص قانونی یا قراردادی باشد و اگر نباشد باید به اشتراک برگردیم. ماده ۴۰۲ قانون تجارت اشاره می‌دارد: «ضامن وقتی حق دارد از مضمونله تقاضا نماید که بدو به مدیون اصلی رجوع کرده و در صورت عدم وصول طلب به او رجوع نماید که بین طرفین، خواه ضمن قرارداد مخصوص و خواه ضمانت نامه این ترتیب مقرر شده باشد. ماده ۲۴۹ قانون تجارت نیز مسئولیت امضا کنندگان سند تجاری را صراحتاً تضامنی دانسته است. هر جا مسئولیت تضامنی وجود داشته باشد، دارنده سند می‌تواند به هر یک از مسئولین رجوع و در صورت عدم دریافت مختار است که همگی یا یکی از آنها یا چند نفر را خواننده دعوی قرار دهد.

اوصاف حاکم بر اسناد تجاری

مهم‌ترین اصول حاکم بر اسناد تجاری، شامل اصل عدم توجه ایرادات، اصل استقلال امضاءها، اصل استقلال تعهد، اصل اشتغال ذمه و اصل مدیونیت و حدود اجرای این اصول است. اصل عدم استماع ایرادات یکی از اوصاف سند تجاری، وصف تجریدی است. به موجب این وصف، امضای سند تجاری

موجب تعهدی مستقل از منشاء صدور خود می‌شود. اصل عدم قابلیت استناد به ایرادات در چارچوب آثار قانونی ناشی از عمل حقوقی (اعم از عقد یا ایقاع) و همچنین در چارچوب اسباب سستی ضمان قهری (به ویژه تقصیر) توجیه‌پذیر نیست؛ بنابراین، مبنای اصل آن است که در تقابل منافع مالک حقیقی و اعتمادکننده به ظاهر، حمایت از شخص اخیر به رعایت مصالح اقتصادی جامعه نزدیک‌تر است (نظریه ظاهر) (کاوایی، ۱۳۷۷: ۳۳) ایجاد اصل استقلال امضاها، اصل مسئولیت تضامنی امضاکنندگان، اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات، توجه خاص به فرم و شرایط صوری سند و نیز اعطای امتیازاتی علی‌حده در مورد این اسناد از سوی قانون‌گذار، تماماً برای حمایت از حقوق ذی‌نفع با حسن نیت سند صورت گرفته است. قانون مدنی به رغم جامعیتی که دارد، چنین مقرراتی را به نحو خاص پیش‌بینی نکرده است، البته چنین انتظاری هم از قانون مدنی که گویای تمامی مقررات و احکام مربوط به پدیده‌های جدید حقوقی در زمینه‌های مختلف، مخصوصاً زمانی که کاربرد و جنبه بین‌المللی آنها مطرح باشد، منطقی و موجه به نظر نمی‌رسد (اله آبادی، ۱۳۶۸: ۱۸).

قلمرو اصل از چهار نظر محدود است: اولاً اسناد مشمول اصل معمولاً اسنادی است که ضرورت جانشینی آن‌ها به جای پول، اجرای اصل را نسبت به آن‌ها اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. سفته و برات مصادیق بارز این‌گونه اسناد می‌باشد. ثانیاً؛ ظاهر ناشی از امضا مبتنی بر اراده معتبر در چارچوب اصل قرار می‌گیرد؛ بنابراین، امضای صغیر یا امضای جعل شده و نظایر آن هر چند ظاهر قابل اعتمادی را فراهم می‌آورد، اما به سود دارنده سند و به زیان صاحبان امضا قابل استناد نیست. ثالثاً؛ دارنده سند نیز باید دارنده با حسن نیت تلقی گردد. ملاک اصلی در تشخیص حسن نیت آن است که به هنگام تحصیل سند تجاری، سوء استفاده از امتیازات ناشی از عدم قابلیت استناد به ایرادات، تحقق نیافته باشد. رابعاً؛ دارنده سند در تحصیل آن مرتکب تقصیر سنگین نشده باشد؛ مثلاً نمی‌دانسته سند دزدی است، اما سند ده میلیونی را به یک میلیون خریده است (فخاری، ۱۳۷۴: ۱۵).

مفهوم قابلیت انتقال

انتقال به معنی واگذاری چیزی از مال خود بدیگری و جابجاشدن، ازجائی بجای دیگر رفتن، نقل کردن یا انتقال بانکی، برگردان آمده است (عمید، ۱۳۷۷: ذیل واژه انتقال). قابلیت انتقال و واگذاری از اوصاف مهم اسناد تجاری است. قابلیت مبادله‌ای اسناد تجاری باعث می‌گردد با هر بار ظهورنویسی و انتقال، موجب افزایش اعتبار سند تجاری می‌شود و افراد بیشتری در قبال پرداخت وجه سند مسئولیت تضامنی پیدا می‌کنند، همانطور که ماده ۲۴۵ قانون تجارت به انتقال برات به وسیله ظهورنویسی اشاره می‌کند (قانون تجارت؛ ماده ۲۴۵)، ماده ۳۰۹ همان قانون قابلیت انتقال در باره سفته را نیز صادق می‌داند. «تمام مقررات راجع به بروات

تجارتی (از مبحث چهارم الی آخر فصل اول این باب) در مورد فته طلب [سفته] نیز لازم‌الرعايه است (قانون تجارت، ماده ۳۰۹).

شرط در انتقال سند تجاری

گاهی انتقال اسناد تجاری مبتنی بر شرط است؛ البته شرط مانع انتقال نیست، با این تفاوت که منتقل الیه بعد لحظه اندراج شرط باید در حدود شرط خود را ذیحق در مطالبه بداند و منتظر ایرادات احتمالی صادر کننده یا ظهرنویس شرط کننده باشد. با در نظر گرفتن مجموع قواعد حاکم بر اسناد تجاری و اعتبار شروط و قراردادهای خصوصی، باید گفت که اگر چه شرط منع ظهرنویسی و انتقال معتبر است، ولی این شرط مانع انتقال سند تجاری که به آن انتقال ساده می‌گویند، نیست. زیرا ماده ۵۳ قانون تجارت اعلام می‌دارد: «مدیران شرکت نمی‌توانند بدون اجازه مجمع عمومی در معاملاتی که با شرکت یا به حساب شرکت می‌شود به طور مستقیم یا غیر مستقیم سهام شوند و در صورت اجازه باید صورت مخصوص آن را همه‌ساله به مجمع عمومی بدهند؛ تطابق دارد و حاکی از این است که مجمع عمومی و اعضای هیئت مدیره از تصمیمات مدیر مطلع هستند و در جهت آسان سازی امور با تصمیمات مدیران شرکت نیز همراهی دارند. از طرفی مدیران شرکت برابر ماده ۵۲ قانون تجارت تعدادی از سهام را که به موجب اساسنامه، برای تضمین خسارت در صندوق شرکت به صورت ودیعه می‌گذارند که غیرقابل انتقال است. این موضوع نشان می‌دهد تصمیم مدیران در صدور اسناد تجاری آگاهانه و با لحاظ نمودن منافع مادی و معنوی است. بنابر این شرط در اسناد تجاری مانع پرداخت یا انتقال نیست بلکه انجام تعهد سند تجاری صادر شده را معنا می‌دهد.

ذاتی یا غیرذاتی بودن قابلیت انتقال برات

بند اول: قابلیت انتقال برات

کسی که برات صادر می‌کند، دهنده برات یا براتکش و کسی که وجه برات را باید بگیرد، دارنده برات یا برات دار یا مُحالٌ علیه و کسی که باید وجه برات را بپردازد، گیرنده برات یا براتگیر نامیده می‌شود (اسکینی، ۱۳۷۳). قبولی برات به موجب ماده ۲۲۸ قانون تجارت که می‌گوید: «قبولی برات در خود برات با قید تاریخ

۱. در طرح پیش نویس اصلاح قانون تجارت موادی راجع به منع ظهرنویسی و قواعد حاکم بر انتقال ساده اختصاص داده شده است. رجوع کنید به مواد ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۹۰، ۲۶۵، ۲۶۷، ۳۴۳ و ۳۴۶ طرح پیشنهادی.

۲. ماده ۵۲ - مدیرها باید یک عده سهامی را که به موجب اساسنامه مقرر است دارا باشند این سهام برای تضمین خساراتی است که ممکن است از اعمال اداری مدیرها مشترکاً یا منفرداً بر شرکت وارد شود - سهام مذکوره با اسم بوده و قابل انتقال نیست و به وسیله مهری که بر روی آنها زده می‌شود غیر قابل انتقال بودن آنها معلوم و در صندوق شرکت ودیعه خواهد ماند.

نوشته شده امضا یا مهر می‌شود. در صورتی که برات به وعده از رؤیت باشد تاریخ قبولی با تمام حروف نوشته خواهد شد. اگر قبولی بدون تاریخ نوشته شد تاریخ برات تاریخ رؤیت حساب می‌شود». همچنین ماده ۲۲۹ قانون مذکور می‌گوید: «هر عبارتی که محال علیه در برات نوشته امضا یا مهر کند قبولی محسوب است مگر این که صریحاً عبارت مشعر بر عدم قبول باشد. اگر عبارت فقط مشعر بر عدم قبول یک جزء از برات باشد بقیه‌ی وجه برات قبول شده محسوب است». در صورتی که محال علیه بدون تحریر هیچ عبارتی برات را امضا یا مهر نماید برات قبول شده محسوب می‌شود.

آثار قبولی برات مشتمل بر این است که برحسب قانون تجارت طی ماده ۲۳۰ قبول کننده برات ملزم است وجه آن را سر وعده تأدیه نماید. به موجب ماده ۲۳۱ قبول کننده، حق نکول ندارد و بر حسب ماده ۲۳۲ ممکن است قبولی منحصر به یک قسمت از وجه برات باشد. در این صورت دارنده ی برات باید برای بقیه اعتراض نماید. یکی از مشکلات در پرداخت برات؛ نکول (تصریح به عدم تعهد پرداخت وجه برات از طرف محال علیه) است. ماده ۲۳۶ مقرر می‌دارد: «نکول برات باید به موجب تصدیق نامه‌ای که رسماً تنظیم می‌شود محقق گردد. تصدیق نامه مزبور موسوم است به اعتراض نکولی». طبق ماده ۲۳۷: «پس از اعتراض نکول ظهرنویس‌ها و برات دهنده به تقاضای دارنده برات باید ضامنی برای تأدیه وجه آن در سر وعده بدهند یا وجه برات را به انضمام مخارج اعتراض نامه و مخارج برات رجوعی (اگر باشد) فوراً تأدیه نمایند» (منصور، ۱۳۸۲: ۱۹).

بند دوم: پشت نویسی برات

علی رغم اینکه ظهرنویسی در قانون تعریف نشده ولی ماده ۲۴۵ مقرر می‌دارد: «انتقال برات به وسیله ظهرنویسی به عمل می‌آید»، ظهرنویسی دو قسم است: اول؛ موقعی که برات به شخص معین انتقال داده می‌شود. در این صورت ممکن است در ظهرنویسی تاریخ و اسم کسی که برات به او انتقال داده می‌شود قید گردد. دوم؛ زمانی که نام شخص معین برده نمی‌شود، بلکه فقط ظهر ورقه برات امضاء می‌شود در این حالت برات در حکم اسناد در وجه حامل خواهد بود، چون امضایی در برات ندارد، موقع برگشت برات مسئولیت تضامنی نخواهد داشت (عبادی، ۱۳۷۲: ۲۳۳).

بند سوم: مسئولیت تضامنی برات

اهمیت و اعتبار برات بیش از هر چیزی در نوع مسئولیتی است که ایجاد می‌کند. به موجب ماده ۲۴۹ قانون تجارت «برات دهنده و کسی که برات را قبول کرده و ظهرنویس‌ها در مقابل دارنده برات مسئولیت

تضامنی دارند». دارنده برات در صورت عدم تأدیه و اعتراض می‌تواند به هر کدام از آن‌ها که بخواهد مفرداً یا به چند نفر یا به تمام آن‌ها مجتمعاً رجوع نماید. همین حق را هر یک از ظهرنویس‌ها نسبت به برات دهنده و ظهرنویسی‌ها ماقبل خود دارد (یگانه و منتظمی، ۱۳۷۸: ۲۰۲). همچنین به موجب ماده ۲۵۲ «پرداخت برات با نوع پولی که در آن معین شده به عمل می‌آید». در مواردی ممکن است به علت محدودیت ارزی و وضع مقررات خاص، پرداخت برات با نوع پول مذکور در آن را ممکن نسازد و پرداخت ممکن است بوسیله اسکناسی که رایج است به عمل آید (عبادی، ۱۳۷۲: ۲۳۹).

بند چهارم: برات رجوعی

برات رجوعی براتی است که دارنده برات اصلی پس از اعتراض برای دریافت وجه آن و مخارج صدور اعتراض نامه و تفاوت نرخ به عهده برات دهنده یا یکی از ظهر نویس‌ها صادر می‌کند. به موجب ماده ۲۹۹: «اگر برات رجوعی به عهده برات دهنده اصلی صادر شود تفاوت بین نرخ مکان تأدیه برات اصلی و نرخ مکان صدور آن به عهده او خواهد بود و اگر برات رجوعی به عهده ظهرنویس‌ها صادر شود؛ تفاوت نرخ بین مکان معامله آن با مکانی که برات رجوعی صادر می‌شود باید توسط ظهرنویس پرداخت شود. چون محل صدور برات رجوعی ممکن است غیر از محلی باشد که برات اصلی می‌بایست پرداخت شود. طبق ماده ۳۰۰ و ۳۰۲ قانون تجارت «به برات رجوعی باید صورت حسابی (حساب بازگشت) ضمیمه شود» در صورت حساب مزبور مراتبی قید می‌گردد که عبارتند از:

۱- اسم شخصی که برات رجوعی به عهده او صادر شده است.

۲- مبلغ اصلی برات اعتراض شده.

۳- مخارج اعتراض نامه و سایر مخارج معموله از قبیل حق العمل صراف و دلال وجه تمبر و مخارج پست و غیره.

۴- مبلغ تفاوت نرخهای مذکور در ماده ۲۹۹ (یگانه و منتظمی، ۱۳۷۸: ۲۰۷).

ذاتی یا غیر ذاتی بودن انتقال سفته

یکی دیگر از اسناد تجاری سفته است که از غیر ذاتی بودن قابلیت انتقال اسناد تجاری برخوردار است. علی‌رغم این که «این اوراق از نظر ادله اثبات دعوی به عنوان سند شناخته می‌شود و قابل معامله و نقل و انتقال است و در دست هر کسی که باشد نشان دهنده آن است که دارنده سند معادل مبلغ سند طلب دارد و معرف وجود طلب است و برای صاحب آن‌ها ایجاد مالکیت می‌کنند» (اسدی، ۱۳۸۶: ۵۷). سفته به عنوان یک

وسيله اعتباری در سرمایه گذاری‌های کوتاه مدت در واحدهای تولیدی، صنعتی، تجارتي و خدماتی استفاده می‌شود. مندرجات قانونی سفته نیز مطابق با ماده ۳۰۸ قانون تجارت عبارتند از:

- ۱- امضاء یا مهر صادر کننده (متعهد) ۲- تاریخ صدور. ۳- مبلغی که باید تأدیه شود با تمام حروف
- ۴- گیرنده وجه. ۵- تاریخ پرداخت. ۶- محل تأدیه وجه ۷- نام سند (یگانه و منتظمی، ۱۳۷۸: ۲۰۹).

الف) قواعد مشترک و متفاوت سفته و برات

در خصوص قواعد مشترک و متفاوت سفته و برات ماده ۳۰۹ قانون تجارت مقرر می‌دارد: «تمام مقررات راجع به بروات تجارتي مواد ۲۴۱ تا ۳۰۶ قانون در مورد فته طلب [سفته] نیز لازم الرعایه است». بنابراین مقررات مشترک سفته و برات عبارتند از: مسائل مربوط به وعده (تاریخ)، مسائل مربوط به ظهرنویسی، مسایل مربوط به مسئولیت تضامنی، مسائل مربوط به پرداخت وجه برات و تأدیه آن به وسیله شخص ثالث، مسائل مربوط به حقوق و وظایف دارنده که فقط در سفته قبول یا نکول وجود ندارد، مسایل مربوط به واخواست یا اعتراض. از نظر قانون مدنی سفته با برات تفاوت دارد، زیرا به موجب این قانون برات را باید سند و وسیله قانونی دانست که با آن عمل حواله به اثبات می‌رسد و حواله بنا به تعریف ماده ۷۴ قانون مدنی «...عقدی است که به موجب آن طلب شخصی از ذمه مدیون به ذمه شخص ثالثی منتقل می‌گردد». سفته تعهدی است که شخص نسبت به دین مالی خود در برابر دیگری می‌نماید و در بدو امر از طریق آن، ذمه مدیون به ذمه شخص دیگری منتقل نمی‌گردد (همان: ۲۱۱).

پشت نویسی سفته مانند چک برای انتقال سفته به دیگری با وصول وجه آن است، اگر پشت نویسی برای انتقال باشد دارنده جدید سفته دارای تمام حقوق و مزایایی می‌شود که به آن تعلق دارد. انتقال سفته یا امضای دارنده آن به عمل می‌آید، دارنده سفته می‌تواند برای وصول وجه آن به دیگری وکالت دهد که در این صورت باید وکالت برای وصول قید شود.

ضمانت در اسناد تجاری

نهاد پیشرفته و پیچیده تضامن، ریشه در حقوق رم دارد. تضامن وصف ویژه برخی تعهدات است که گاه در مقابل تقسیم طلب و گاه در مقابل تقسیم دین مطرح می‌شود (جنیدی، ۱۳۷۶: ۸-۱۱). بند آخر ماده ۲۴۹ قانون تجارت مقرر می‌دارد: «ضامنی که ضمانت برات دهنده یا محال علیه یا ظهرنویس را کرده، فقط با کسی مسئولیت تضامنی دارد که از او ضمانت نموده است»، طبق ماده ۲۴۹ و طبق ماده ۴۰۳ قانون تجارت که به دارنده سند حق می‌دهد به مضمون عنه یا ضامن یا هر دو مجتمعاً مراجعه کند و مبلغ طلب را وصول دارد.

پس از تحقق ضمانت، ضامن متعهد پرداخت به دارنده سند می‌شود بدون آنکه مضمون عنه بری شده باشد، ولی ضامنی که برات را پرداخت کرد، هم حق مراجعه به مضمون عنه را دارد و هم می‌تواند به دیگر مسئولان برات رجوع کند (اسدی، ۱۳۸۶: ۸۰). مطابق ماده ۶۸۴ قانون مدنی که مقرر می‌دارد عقد ضمان عبارت است از اینکه «شخصی مالی را بر ذمه دیگری است به عهده بگیرد». تعهد ضامن در سند تجاری عبارت است از قبول مسئولیت پرداخت مبلغ آن به دارنده با رعایت شرایط قانونی و چون این مسئولیت طبق مقررات قانون تجارت تضامنی است نمی‌توان تعهد ضامن را در پرداخت مبلغ موکول به عدم پرداخت آن توسط مضمون عنه نمود

نتیجه‌گیری

در خصوص نقش و کارکرد اسناد تجاری به این نتیجه رسیده شد که اسناد تجاری در مفهوم خاص در حقوق اکثر کشورها مصادیق معینی را، مثل برات، سفته دارد. اوصاف حاکم بر اسناد تجاری را قانون معلوم می‌کند. مهم‌ترین اصول حاکم بر اسناد تجاری، شامل اصل عدم توجه ایرادات، اصل استقلال امضاءها، اصل استقلال تعهد، اصل اشتغال ذمه و اصل مدیونیت است. وصف تجریدی، قابلیت انتقال آن را موجب می‌گردد. وصف قابلیت انتقال آن است که سند تجاری به صرف امضاء در ظهر آن، به دیگری منتقل می‌شود. انتقال گیرنده سند تجاری تکلیفی ندارد که به روابط خصوصی ایادی قبلی، یا به منشاء صدور یا ظهر نویسی سند تجاری توجه کند و نباید نگران ایرادات احتمالی صادرکننده سند و ایادی قبل از خود باشد و دادگاه خود را فارغ از ورود به این مباحث می‌داند.

- شرط در اسناد تجاری آثاری متفاوتی دارد. طبق قانون تجارت تمام مقررات راجع به بروات تجاری در مورد سفته نیز لازم‌الرعايه است، اگر چه شرط منع ظهن‌نویسی و انتقال معتبر است، ولی این شرط مانع انتقال سند تجاری که به آن انتقال ساده می‌گویند، نیست.

- قابلیت مبادله‌ای اسناد تجاری علاوه بر نقشی که در اقتصاد دارد و باعث سرعت و سهولت اعمال بازرگانی می‌گردد؛ به طوری که با هر بار ظهن‌نویسی و انتقال، موجب افزایش اعتبار سند تجاری می‌شود. زیرا افراد بیشتری در قبال پرداخت وجه سند مسئولیت تضامنی پیدا می‌کنند. ماده ۲۴۵ قانون تجارت «انتقال برات به وسیله ظهن‌نویسی به عمل می‌آید». مطابق با ماده ۳۰۹ قانون تجارت قابلیت انتقال در باره سفته نیز صادق است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- اسدی، فاطمه (۱۳۸۶) بررسی قواعد عمومی قراردادها در اسناد تجاری، مجله علمی تخصصی کانون وکلای دادگستری منطقه فارس دوره سوم، شماره ۶ زمستان ۱۳۸۶.
- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۳) حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک) تهران: انتشارات سمت، چاپ اول.
- اسکینی، ربیعا، (۱۳۷۳) حقوق تجارت تطبیقی، تهران، انتشارات مجمع علمی فرهنگی مجد.
- آموزگار، مریم السادات (۱۳۸۰) مشکلات حقوقی وثیقه گذاران اسناد تجاری، ندای صادق، دانشگاه امام صادق (ع)، شماره ۲۱ و ۲۲، بهار و تابستان ۱۳۸۰.
- تراشیون، سعید طباطبایی، غزاله (۱۳۹۳)، انتقال و توثیق ضمانت‌نامه‌های مستقل بانکی، روزنامه دنیای اقتصاد- شماره ۳۱۷۸
- جنیدی، لعیاء، (۱۳۷۶) قانون حاکم در داوری تجاری بین المللی، نشر دادگستر، تهران
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۲) لغت‌نامه ج ۱، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- عبادی، محمد علی (۱۳۷۲) حقوق تجارت، تهران: انتشارات گنج دانش، چاپ نهم (نوبت پنجم).
- عمید، حسن (۱۳۷۷)، لغت‌نامه دو جلدی فارسی، تهران: انتشارات امیرکبیر
- فخاری، امیرحسین، (۱۳۷۴) جزوه درسی دوره کارشناسی ارشد دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد،
- فکری، بهاره (۱۳۹۱)، تحقیقی با عنوان بررسی اسناد تجاری در حقوق تجارت ایران برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد رشته حقوق در دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اسلامشهر.
- کاویانی، کورش، (۱۳۷۷) اصل عدم استناد به ایرادات در اسناد تجاری، پایان‌نامه دوره دکتری دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- مسعودی، بابک (۱۳۷۹) "اصول حاکم بر اسناد تجاری" مجله کانون وکلای دادگستری مرکز دوره جدید، شماره ۲ (شماره پیاپی ۱۷۱)
- معین، محمد، (۱۳۸۱)، فرهنگ فارسی، گرد آوری: عزیزالله علیزاده، انتشارات آدنا، تهران، چاپ اول.
- منصور، جهانگیر (۱۳۸۶)، قوانین چک، سفته، برات: قانون جدید صدور چک مصوب ۱۳۸۲، تهران: نشر دیدار.

- اله‌آبادی، کمال، (۱۳۶۸) «اصل استقلال امضاها و عدم توجه به ایرادات در اسناد تجاری»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، شماره ۱۰-۱۱.
- یگانه، فریدون، بیژن منتظمی (۱۳۷۸) حقوق بازرگانی (تجارت) تهران: انتشارات کلاسیک

